

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 33 (1996)

Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής

Γεώργιος Βελένης

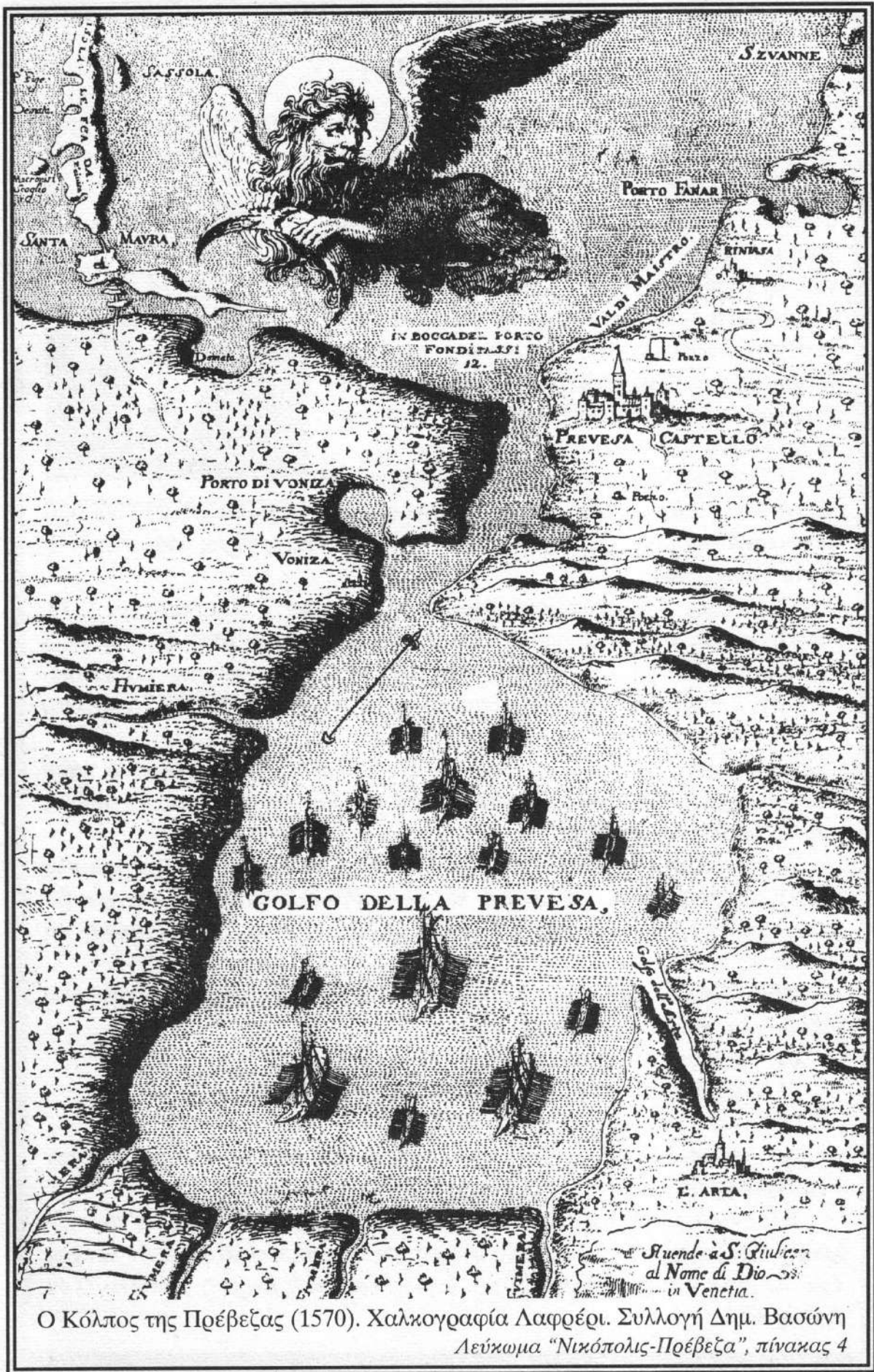
Copyright © 2022, Γεώργιος Βελένης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βελένης Γ. (2022). Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής: Η περίοδος από το 1495 έως τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699). Απεικονίσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής του 17ου και 18ου αι. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 4–30. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/29266>

Ο Κόλπος της Πρέβεζας (1570). Χαλκογραφία Λαφρέρι. Συλλογή Δημ. Βασώνη
 Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 4

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής

Η περίοδος από το 1495 έως τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699).

Απεικονίσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής
του 17ου και 18ου αι.

Από την ιστορική σκιαγραφία της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της διαφάνηκε η σημασία της θέσης της πόλης στο στόμιο ακριβώς του Αμβρακικού κόλπου, ενός κόλπου που παρείχε ασφάλεια στη ναυσιπλοΐα και περιβαλλόταν από ενδοχώρα με πλούσια παραγωγή.

Στην ταραγμένη περίοδο από τα τέλη του 15ου αιώνα και μετά, καθώς η ασφάλεια των θαλάσσιων δρόμων που έωναν την Αδριατική θάλασσα με την Ανατολική Μεσόγειο μέσα από το Ιόνιο Πέλαγος ήταν καθοριστική για ζωτικής σημασίας θέματα, ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού κόλπου έπαιζε σπουδαίο ρόλο για όσους κατείχαν τόσο τα α-

πέναντι Ιόνια νησιά, όσο και επίκαιρες θέσεις στα ηπειρωτικά παράλια. Ήταν επόμενο λοιπόν η αμυντική κάλυψη του οικισμού της Πρέβεζας, που αναπτύχθηκε στην ίδια θέση με τη σημερινή πόλη από τον 15ο αιώνα, να απασχόλησε τους κατακτητές της περιοχής που διαδέχτηκαν ο ένας τον άλλον, μέχρι τον 20ό αιώνα. Η προσεκτική διερεύνηση των αρχαιολογικών και των ιστορικών πηγών, καθώς και αυτών των ίδιων των φρουρίων της πόλης, όπως διασώθηκαν μέχρι τις μέρες μας, θα βοηθήσει στην ακριβέστερη χρονολόγηση των οχυρωματικών έργων της περιοχής και συνεπώς στην ορθότερη ένταξη μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο.

Κατά την κρίση των τελευταίων χρόνων του 15ου αιώνα, η Ωθωμανική Αυτοκρατορία κατάλαβε ότι η απειλή ερχόταν από την Δύση με την κάθοδο στην Ιταλία του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας. Γι' αυτό, πιθανότατα, οι Τούρκοι, μέσα στα πλαίσια της αμυντικής που ήθελαν να έχουν στις θέσεις που κατείχαν στη Δυτική Ελλάδα, οχύρωσαν την Πρέβεζα στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου, απέναντι από το ακρωτήριο Άκτιο, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον έλεγχο στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου. Για την εποχή αυτή οι ιστορικοί αναφέρονται γενικά σε κάστρο ή και άλλα οχυρώματα.¹ Περισσότερο σαφής στην περιγραφή είναι ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος ο οποίος απαριθμώντας τα φρούρια που υπήρχαν την εποχή του (τέλη 19ου αιώνα) αναφέρει τα εξής:²

«Α΄) *Εν τη θέσει των παρά του Αλή Πασσά οικοδομηθέντων λαμπρών παλατιών είτα πυρποληθέντων τω 1820, καθ' ην εποχήν υπέπεσεν εκείνος εις την οργήν του Σουλτάνου Μαχμούδ του Β΄, οικοδομείσθαι ήρξατο επί Τουρκοκρατίας τω 1495, και επεραιώθη σχεδόν τω 1530 έτει υπ' αυτής, αντικρύ του Ακρωτηρίου Ακτίου, ισχυρότατον φρούριον, Μπούκα καλούμενον, επί της παραλίας, όπερ καταδαφίσθη έπειτα υπό των Ενετών, δύναμει συνθήκης μεταξύ Τουρκίας και Ενετίας τω 1530 έτει 1701, ούτινος ερείπια εφάινοντο και εγνωρίζοντο υπό των επι*

Αλή Πασσά γερόντων, ήδη δε εν αυτή τη θέσει, καλουμένη Παλαιοσάραγα, υπάρχει στρατών και πλατεία δια γυμνάσιον των Στρατιωτών».

Γίνεται λόγος, επομένως, για την πρωιμότερη οχύρωση στην περιοχή, γύρω στα 1500. Δυστυχώς οι ιστορικές πηγές δεν μας πληροφορούν με ακρίβεια για τη μορφή και το μέγεθος του φρουρίου εκείνης της εποχής που πρέπει να κτίστηκε στην άκρη της παραλίας της Πρέβεζας, στο πλέον προωθημένο σημείο προς το ακρωτήριο του Ακτίου. Επίσης δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθεί ιστορικά η αναφορά του Σεραφείμ Βυζαντίου ότι το φρούριο αυτό κτιζόταν από το 1495 έως το 1530 και μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν.

Διατυπώνεται όμως και η άποψη ότι αυτήν την οχύρωση που άρχισαν να κατασκευάζουν οι Τούρκοι (1495-1499) την συμπλήρωσαν οι Βενετοί στο διάστημα 1499-1530.³ Βέβαια δεν διευκρινίζονται με ακρίβεια οι αμυντικές κατασκευές που έγιναν, ενώ δεν είναι σαφής και ιστορικά αποδεδειγμένη η κατοχή της περιοχής της Πρέβεζας από τους Βενετούς στο διάστημα 1500-1530. Σ' όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα έως την προτελευταία δεκαετία του 17ου αιώνα η Πρέβεζα παρέμεινε στην κατοχή των Τούρκων. Στο διάστημα αυτό δεν επισημάναμε, μέχρι στιγμής, καμία πληροφορία για το φρούριο της Πρέβεζας.

1. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Απ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμος Γ' (1453-1669), σ. 71.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Β', Εν Αθήναις, 1856, σ. 133.

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, Αλ., "Ανασκαφαί Νικοπόδως", *Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1913, σ. 82-112 και 1914, σ. 217-242.

2. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, Σεραφείμ, *Δοκίμιον Ιστορικών περι Άρτης και Πρεβέζης*, 1884, σ. 223-225.

3. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Τρ., *Νέα Ελλάς*, Αθήνα, 1913, σ. 188.

Φθάνουμε λοιπόν στην εποχή που αρχίζει η περίφημη εκστρατεία του Μοροσίνι το 1684, ο οποίος και με άλλες συμμαχικές δυνάμεις εμφανίζεται στο Ιόνιο Πέλαγος και αρχίζει την επανακατάληψη των παλιών βενετσιάνικων κτίσεων, δηλαδή οχυρωμένων παραλιών πόλεων της Δυτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Είναι αυτή η περίοδος που οι αρχειακές πηγές της Βενετίας και διάφορες εκδόσεις, γεωγράφων της εποχής, μας δίδουν ένα πλούσιο υλικό σχέδια και κείμενα.

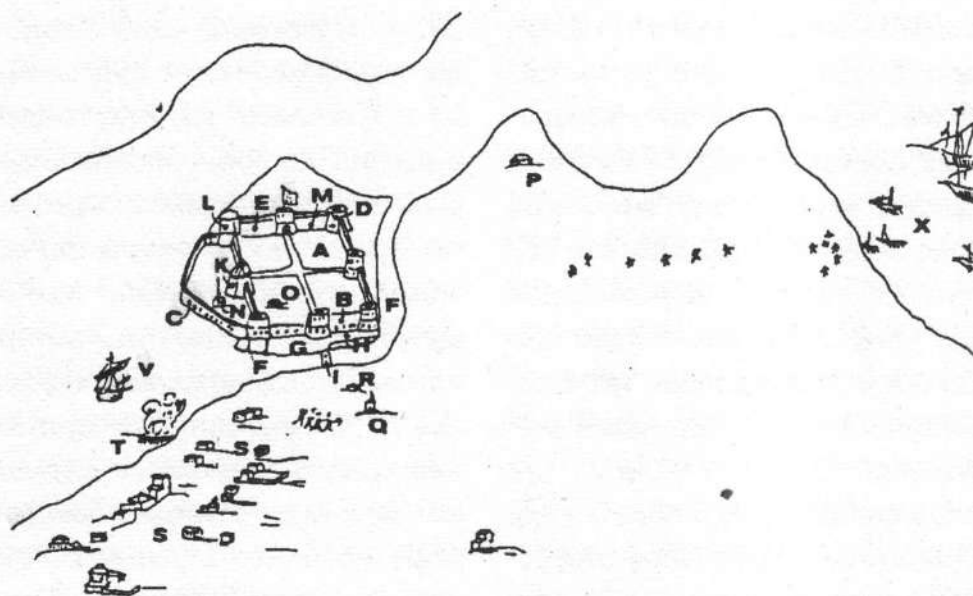
Μετά την κατάληψη της Λευκάδας και του φρουρίου της Αγίας Μαύρας (Αύγουστος 1684) αποφασίστηκε και η κατάληψη της Πρέβεζας για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι βενετικές αρχειακές πηγές μας περιγράφουν με λεπτομέρειες τα γεγονότα της επιχείρησης αυτής η οποία παρουσίαζε αρκετές δυσκολίες.⁴

«... Η φυσική οχύρωση του φρουρίου που δέσποζε στην είσοδο του Αμβρακικού και η συγκέντρωση σ' αυτό αρκετών Οθωμανών που είχαν σπεύσει για την ενίσχυσή του από τις γειτονικές περιοχές του Μαργαριτίου και της Παραμυθιάς, το καθιστούσαν δυσπρόρητο. Εξάλλου το στενό στόμιο του κόλπου, που το επιτηρούσαν τα πυροβόλα του φρουρίου, δημιούργουσε πρόσθετα προβλήματα στους Βενετούς και τους συμμάχους τους, γιατί περιόριζε τη δυνατότητα των ελιγμών στα μεγάλα πολεμικά πλοία και καθιστούσε

δυσχερή την απόβαση στρατιωτικών δυνάμεων... Οι Τούρκοι, τοποθετώντας σε επίκαιρες θέσεις οκτώ βαριά κανόνια και κατασκευάζοντας αναχώματα και άλλα οχυρωματικά έργα στο σημείο εκείνο της παραλίας, όπου περίμεναν να γίνει η απόβαση, οργάνωσαν αποτελεσματικά την άμυνά τους... όμως χάρη σε στρατηγήματα του Μοροσίνι και των στρατιωτικών αξιωματούχων του παραπλανήθηκαν οι Τούρκοι υπερασπιστές της Πρέβεζας... Ύστερα από σύντομη πολιορκία που κράτησε δύο μέρες η πόλη καταλήφθηκε από τις βενετικές δυνάμεις... Απέμεινε όμως στα χέρια των Τούρκων το φρούριο της Πρέβεζας... Οι Έλληνες (σύμμαχοι των Βενετών) απέκλεισαν κάθε δυνατότητα πρόσβασης Τουρκικών ενισχύσεων προς το φρούριο που βαλλόταν συνεχώς από το πυροβολικό των Βενετών... Τέλος στις 28 Σεπτεμβρίου του 1684... οι Τούρκοι (1.500 περίπου) δέχτηκαν ν' αποχωρήσουν...».

Από αυτή την περιγραφή συμπεραίνεται ότι στην ακτή της Πρέβεζας και στο σημείο το πλέον προωθημένο προς το ακρωτήριο του Ακτίου, ακριβώς στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, υπήρχε πριν το 1684 σημαντικό, ισχυρό φρούριο. Είναι αυτό που κατέλαβε ο Μοροσίνι και στο οποίο έκανε πολλές προσθήκες για να το εκσυγχρονίσει στις απαιτήσεις της πολεμικής τεχνικής της εποχής. Είναι το φρούριο που παρουσιάζεται σε όλες τις απεικονίσεις της ίδιας περιόδου, στις

4. Για όλα τα αναφερόμενα ως προς την πολιορκία και την κατάληψη της Πρέβεζας το 1684, βλ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, Αστ., *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699)*, (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 18-19. Η μελέτη βασίζεται κυρίως στα στοιχεία από τα αρχεία της Βενετίας. Βλ. και ΦΟΥΡΙΚΗΣ, Π.Α., "Νικόπολις-Πρέβεζα" (μέρος Β', Πρέβεζα), *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 4, 1929, σ. 263-294.

A. Φρούριο της Πρέβεζας...	N. Τζαμί των Τούρκων
B. Τείχος...με διάδρομο γύρω...και παραπέττο	O. Κατάλυμα πολεμιστών του Ισλάμ
C. Τείχος που κτυπά η θάλασσα	P. Κατάλυμα πολεμιστών του Ισλάμ όπου τα πληρώματα των γαλερών έκαναν έφοδο
D. Μεγάλοι στρογγυλοί πύργοι	Q. Πηγή (κρήνη)
E. Κορτίνες μεταξύ των μεγάλων πύργων	R. Πηγάδι
F. Τάφρος	S. Χωριό 300 κατοικιών, κοντά στις στις οποίες οι Τούρκοι επετέθησαν στους Χριστιανούς
G. Πλατεία μπροστά στην πύλη	T. Γαλέρα που καίγεται
H. Η Μπανκέττα	V. Πλοίο που ναυλώθηκε για να μεταφέρει πυροβολικό
I. Γέφυρα από ξύλινες τάβλες	X. Απόβαση που έγινε μακριά από τη Φορτέτζα 2,5 μίλια
K. Μεγάλος πύργος...	
L. Μεγάλος πύργος μισοστεγασμένος	
M. Σκάλες στο πάχος του τείχους	

Πίνακας 1

Χαλκογραφία που παρουσιάζει το φρούριο της Πρέβεζας (1605).
Βενετία. Archivio di Stato. Senato. Dispacci Ambasciatori Firenze, F.xx, c.49.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 3

αρχειακές πηγές της Βενετίας και σε χαλκογραφίες που περιλαμβάνονται σε άτλαντες, όπως αυτοί του Vincenzo Coronelli. Υπάρχει επίσης σειρά χειρογράφων εγγράφων της αλληλογραφίας μεταξύ της Βενετίας και των υπευθύνων της στρατιωτικής άμυνας και διοίκησης του Ιονίου και της περιοχής της Πρέβεζας, στα οποία μεταξύ άλλων περιγράφονται αναλυτικά οι πρόσθετες αμυντικές κατασκευές που ο Morosini όρισε να γίνουν με τους στρατιωτικούς διοικητές και μηχανικούς, ώστε ένα φρούριο του 15ου-16ου αι. να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις του προηγμένου πλέον πυροβολικού του τέλους του 17ου αιώνα. Είναι το φρούριο το «καλούμενον Μπούκα, στη θέση Παλαιοσάραγα», κατά τον Σεραφείμ Βυζάντιο, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω.

Από την ίδια περιγραφή συμπεραίνεται επίσης ότι το φρούριο αυτό λειτουργούσε κυρίως ως βάση της στρατιωτικής διοίκησης και της φρουράς της πόλης, ενώ ο οικισμός της Πρέβεζας ήταν αναπτυγμένος παράπλευρα, κατά μήκος της παραλίας προς το εσωτερικό του κόλπου.

Στο σημείο αυτό πιστεύουμε ότι πρέπει να παρατεθούν όλες οι πληροφορίες που μπορέσαμε μέχρι στιγμής να συγκεντρώσουμε από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, οι οποίες αποτελούν πρωτότυπο αρχειακό υλικό. Η διερεύνηση αφορά κυρίως απεικονίσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής της και είναι χειρόγραφοι χάρτες, τοπογραφικά ή κατασκευαστικά σχέδια οχυρών της Πρέβεζας που διασώζονται στα βενετικά Κρατι-

κά Αρχεία ή χαλκογραφίες με παρόμοιες απεικονίσεις από παλαιότερες εκδόσεις της εποχής (17ος-18ος αιώνας). Να σημειώσουμε όμως ότι η έρευνα αυτή δεν έχει ολοκληρωθεί με τη μελέτη όλων των αρχειακών πηγών, σχεδιαγραμμάτων και εγγράφων. Σε κάθε περίπτωση όμως και μόνο από αυτά τα στοιχεία διαγράφεται μία πρώτη, αρκετά προσεκτική, προσέγγιση για χρονολόγηση και τοπογραφικό προσδιορισμό όλων των οχυρωμάτων της πόλης της Πρέβεζας.

Ας δούμε όμως συγκεκριμένα τα στοιχεία που μας δίνουν τα παλιά βενετσιάνικα σχεδιαγράμματα. Παρουσιάζονται με την χρονολογική σειρά που συντάχθηκαν, σύμφωνα δηλαδή με την χρονολόγηση που έχουν στις αρχειακές καταχωρήσεις ή τις παλαιότερες εκδόσεις.⁵

•••

Από τον Κώδικα του Porcacchi, 1590, "Descrittione dell' Isole o Scogli Curzolari", ξεχωρίζουμε τον χάρτη της ευρύτερης περιοχής του Αμβρακικού, όπου στην περιοχή που μας ενδιαφέρει διακρίνονται οι ονομασίες Velichi προς το εσωτερικό του κόλπου, Prevesa στο στόμιό του και Fanaro προς την ακτή του Ιονίου, χωρίς άλλη ένδειξη.

•••

Τίτλος σχεδιαγράμματος: Πρέβεζα.

Χαλκογραφία (stampa) που παρουσιάζει το φρούριο της Πρέβεζας (Πίν. 1).

Χρονολόγηση (σχεδιαγράμματος): 1605.

Αρχειακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV). Senato, Dispacci

5. Τις πληροφορίες για τους πίνακες 2, 3, 4, 6 και 8 της μελέτης αυτής συλλέξαμε από τις φωτογραφίες της έκθεσης "συλλογής Καράμπελα" που έκανε ο Δήμος Πρέβεζας (Μάϊος 1990), απ' όπου προέρχονται και τα σχετικά σχέδια των πινάκων.

Πίνακας 2

Απόσπασμα χάρτη Ηπείρου-Αλβανίας (1654). Λιθογραφία του I. Laurenbergo
 Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 34

Ambasciatori Firenze, F.xx,c.49.

Γενικές παρατηρήσεις: Χαλκογραφία συνημμένη στην αναφορά της επιχείρησης για κατάληψη της Πρέβεζας που έγινε με διαταγή του Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης, με τις γαλέρες του “τάγματος” (;) του Αγίου Στεφάνου στις 3 Μαΐου 1605. Τις παραπάνω πληροφορίες δίνει το δελτίο καταχώρησης του σχεδίου στο φωτογραφικό αρχείο του ASV.

Περιγραφή: Το σχέδιο απεικονίζει το φρούριο της Πρέβεζας, την ευρύτερη περιοχή από τον οικισμό έως την ακτή του Ιονίου, καθώς και διατάξεις στρατού και γαλερών. Κάτω δεξιά υπάρχει τυπωμένο υπόμνημα που έχει, σε μετάφραση, ως εξής:

A. Φρούριο της Πρέβεζας, όλο λιθόκτιστο με τρεις πύλες, δύο προς την ξηρά και μία προς τη θάλασσα, βοηθητική.

B. Τείχος ύψους 26 braccia fiorentine (=15,08 μ.), πάχους ψηλά 6 passi (=10,44 μ.) και χαμηλά στο θεμέλιο 8 (;) passi, με διάδρομο γύρω, πλάτους 3,5 braccia (=2,03 μ.) και parapetto ύψους 3 braccia (=1,74 μ.).

C. Τείχος που το “κτυπά” η θάλασσα, ύψους 10 braccia (=5,8 μ.) και μήκους 120 braccia (=69,6 μ.).

D. Μεγάλο, στρογγυλοί πύργοι 8 τον αριθμό, που ο καθένας τους έχει περίμετρο 36 passi (=62,64 μ.).

E. Κορτίνες (μεταπύργια) μεταξύ των μεγάλων πύργων, μήκους η κάθε μία 40 passi (=69,6 μ.).

F. Τάφος πλάτους 30 passi (=52,2 μ.)

G. Πλατεία μπροστά στην Πύλη, των 30 passi (52,2 μ.).

H. Η “Μπανκέττα” γύρω (που περιβάλλει), των 3 έως 4 passi (=5,22 μ. έ-

ως 6,96 μ.).

I. Γέφυρα από ξύλινες τάβλες μήκους 30 passi (=52,2 μ.) και πλάτους 4 passi (=6,96 μ.).

K. Μεγάλος πύργος περικλειόμενος στη φορτέτza, κατασκευασμένος με “μέτωπα” (πολυγωνικός;) καλυμμένος με κωνική στέγη (ως σκηνή), πιο χοντρός αλλά (και) πιο ψηλός από τους άλλους.

L. Μεγάλος πύργος μισοστεγασμένος απ’ όπου με καλυμμένη σκάλα κατέρχεται (κανείς) χαμηλά.

M. Σκάλες στο πάχος του τείχους, με πλάτος 3 passi (=5,22 μ.).

N. Τζαμί των Τούρκων.

O. Κατάλυμα πολεμιστών - ασκπτών του Ισλάμ (;) - στο εσωτερικό.

P. Κατάλυμα πολεμιστών - ασκπτών του Ισλάμ - όπου τα πληρώματα των γαλερών έκαναν έφοδο.

Q. Πηγή (Κρήνη).

R. Πηγάδι.

S. Χωριό των 300 περίπου κατοικιών, κοντά στις οποίες οι Τούρκοι επέθεσαν στους Χριστιανούς.

T. Γαλέρα που καίγεται.

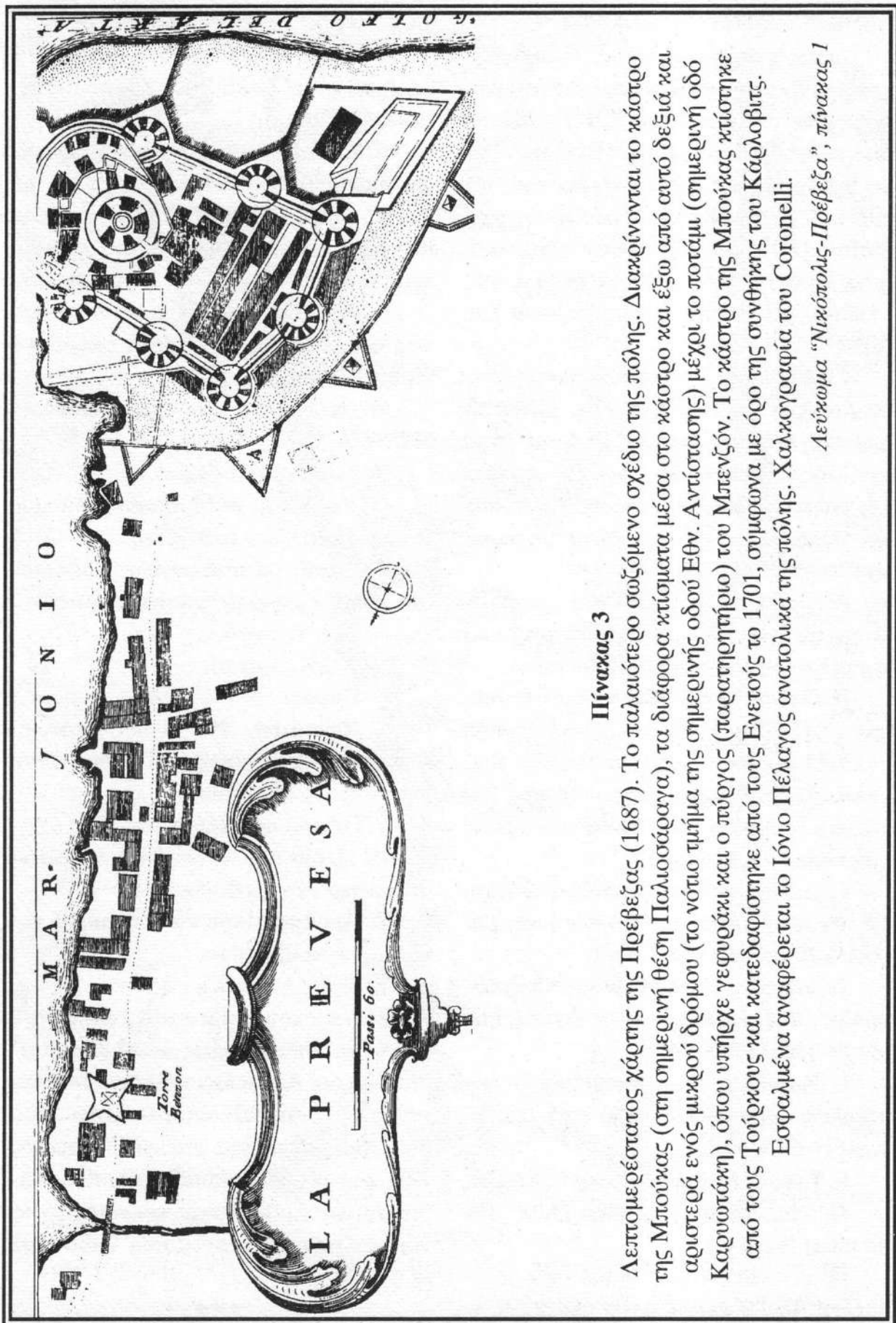
U. Πλοίο που ναυλώθηκε (;) για να μεταφέρει το πυροβολικό.

V. Απόβαση (που έγινε) μακριά από τη Φορτέτza 2,5 μίλια.

•••

Στη χαλκογραφία του Laurenbergo, 1654, που παρουσιάζει χάρτη της Ηπείρου και της Αλβανίας, στην περιοχή που ενδιαφέρει σημειώνονται τα εξής: Nicropoli, Prevesa με μια στοιχειώδη απεικόνιση οχυρού, Dardanello ακριβώς στο στόμιο του Αμβρακικού και προς το Ιόνιο αναγράφεται η ονομασία Cabo Figalio (Πίν. 2).

•••

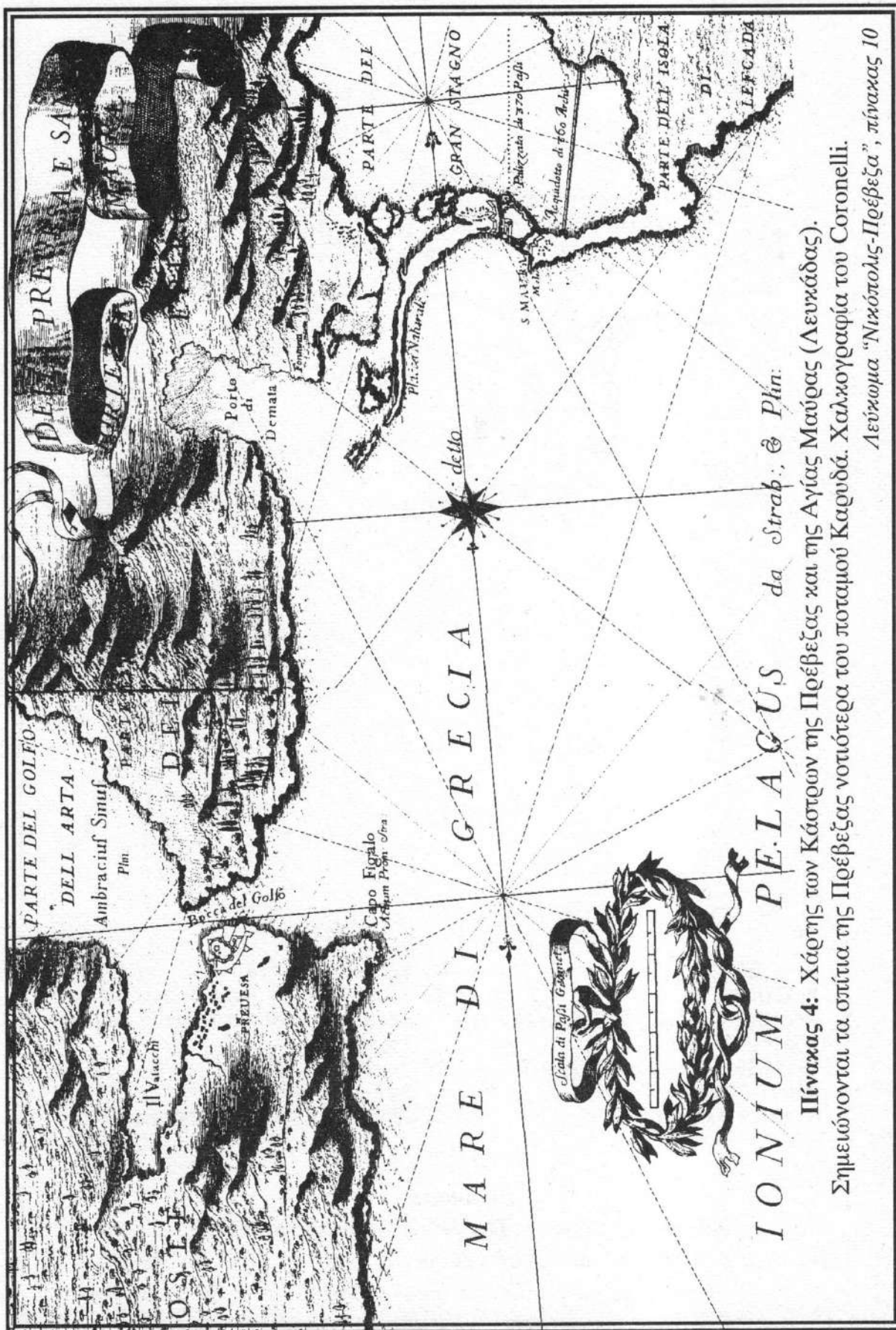

Πίνακας 3

Λεπτομερέστατος χάρτης της Πρέβεζας (1687). Το παλαιότερο σωζόμενο σχέδιο της πόλης. Διακρίνονται το κάστρο της Μπούκας (στη σημερινή θέση Παλιοσάραγα), τα διάφορα κτίσματα μέσα στο κάστρο και έξω από αυτό δεξιά και αριστερά ενός μικρού δρόμου (το νότιο τμήμα της σημερινής οδού Εθν. Αντίστασης) μέχρι το ποτάμι (σημερινή οδό Καρυωτάκη), όπου υπήρχε γεφυράκι και ο πύργος (παρατηρητήριο) του Μπενζόν. Το κάστρο της Μπούκας κτίστηκε από τους Τούρκους και καταδαφίστηκε από τους Ενετούς το 1701, σύμφωνα με όρο της συνθήκης του Κάρλοβιτς.

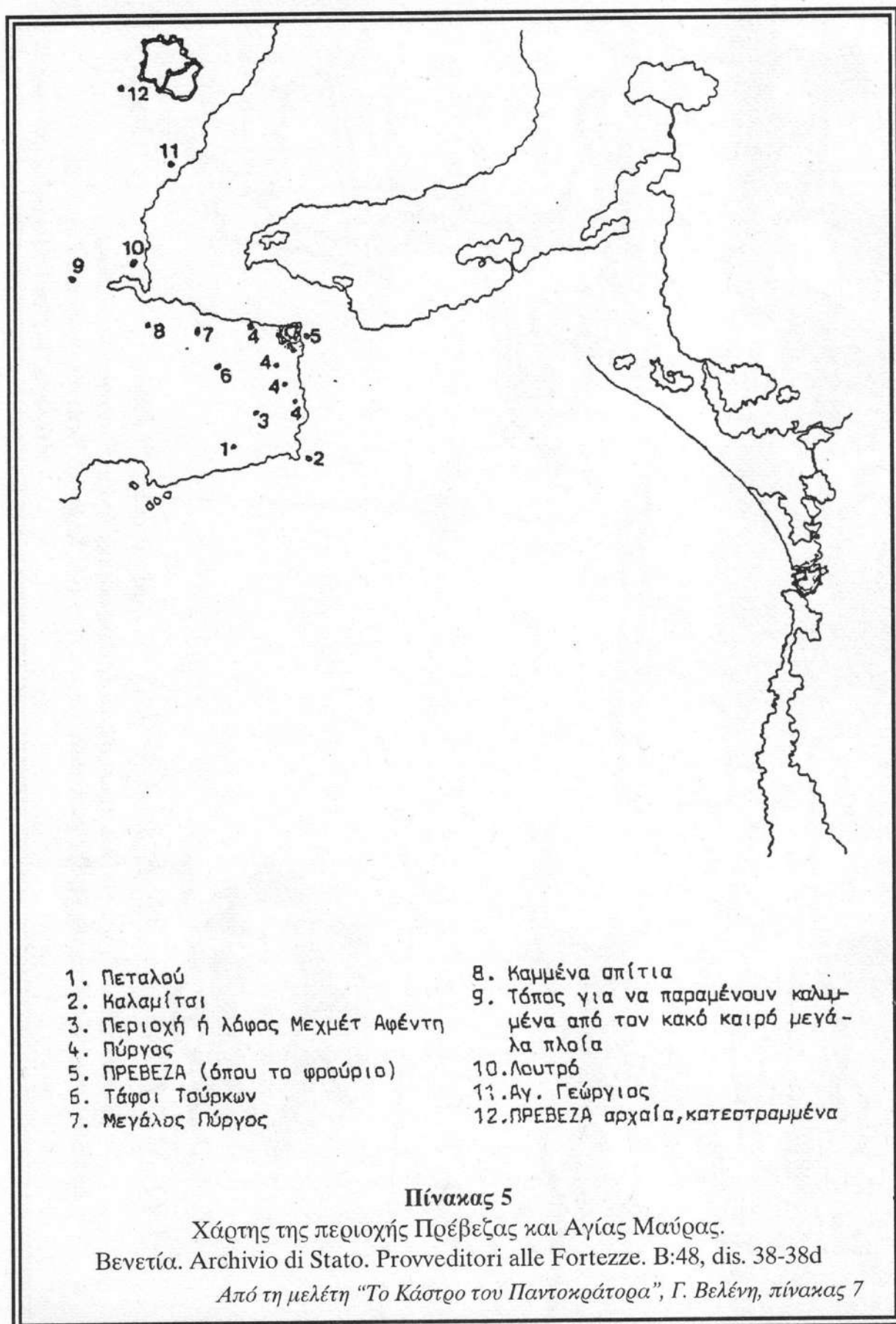
Εσφαλμένα αναφέρεται το Ιόνιο Πέλαγος ανατολικά της πόλης. Χαλκογραφία του Coropelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 1

Πίνακας 4: Χάρτης των Κάστρον της Πρέβεζας και της Αγίας Μαύρας (Λευκάδας). Σημειώνονται τα στίπια της Πρέβεζας νοτιότερα του ποταμού Καρυδιά. Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 10

1. Πεταλού	8. Καμμένα σπίτια
2. Καλαμίτσι	9. Τόπος για να παραμένουν καλυμμένα από τον κακό καιρό μεγάλα πλοία
3. Περιοχή ή λάφος Μεχμέτ Αφέντη	10. Λουτρό
4. Πύργος	11. Αγ. Γεώργιος
5. ΠΡΕΒΕΖΑ (όπου το φρούριο)	12. ΠΡΕΒΕΖΑ αρχαία, κατεστραμμένα
6. Τάφοι Τούρκων	
7. Μεγάλος Πύργος	

Πίνακας 5

Χάρτης της περιοχής Πρέβεζας και Αγίας Μαύρας.

Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze. B:48, dis. 38-38d

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 7

Σε μια χαλκογραφία, που αναφέρεται ότι είναι από κώδικα του Coronelli (1685), εικονίζεται η ακτή της Πρέβεζας από το ποτάμι Καρυδάς στα βόρεια. Κοινά στο ποτάμι αυτό βρίσκεται ένας πύργος με την ονομασία Benzou, στη συνέχεια υπάρχει ο οικισμός Πρέβεζας και δίπλα ακριβώς το φρούριο της Μπούκας (Πίν. 3).

•••

Σε μια άλλη χαλκογραφία ενός χάρτη της περιοχής Πρεβέζης-Λευκάδος του Coronelli (1686), εικονίζεται το γνωστό φρούριο στο σημείο Bocca del Golfo (στόμιο του κόλπου), στο λιμάνι Βαθύ υπάρχει η ένδειξη il Vatacchi και προς το Ιόνιο η ονομασία Capo Figalo (Actium Prom: Stra:) (Πίν. 4).

•••

Είναι μία απεικόνιση του Coronelli με λεπτομερή σχεδίαση του Πύργου του Nicolo Leon στην Πρέβεζα. Ο πλήρης τίτλος, σε μετάφραση, είναι: «Φρούριο-Πύργος, κατασκευασμένος από τον Ν.Η. Nicolo Leon, Έκτακτο Προνοπή της Πρέβεζας, 1685».

•••

Στους πίνακες της διατριβής του Ασ. Αρχοντίδη⁶ ανατυπώνεται ένας χειρόγραφος χάρτης της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας, έως και την Αγία Μαύρα (Λευκάδα). Ο χάρτης αυτός βρίσκεται στο Archivio di Stato της Βενετίας, στη σειρά Provveditori alle Fortezze, B: 48, dis: 38-38d (Πίν. 5).

Απ' όλες τις ενδείξεις, όπως φαίνονται στην ανατύπωση, αναφέρουμε αυτές που μας ενδιαφέρουν περισσότερο (σε

μετάφραση):

1. Πεταλού, 2 Καλαμίτσι, 3 περιοχή - ή λόφος Μεχμέτ Αφέντη, 4. Πύργος, 5. ΠΡΕΒΕΖΑ (όπου το φρούριο), 6. Τάφοι Τούρκων, 7. Μεγάλος Πύργος, 8. Καμένα Σπίτια, 9. Τόπος για να παραμένουν καλυμμένα από τον (κακό) καιρό μεγάλα πλοία, 10. Λουτρό, 11. Αγ. Γεώργιος, 12. ΠΡΕΒΕΖΑ, αρχαία (παλιά) καταστραμμένη.

•••

Η ίδια όμως απεικόνιση περιλαμβάνεται, ως χαλκογραφία, στον Άτλαντα του Coronelli (1687) (Πίν. 6).

Σημειώνουμε στη σχετική μελέτη μας τις αναγραφόμενες ενδείξεις με την ίδια αρίθμηση του σχεδίου (7α-7β), γιατί βρίσκονται ακριβώς στην ίδια θέση.

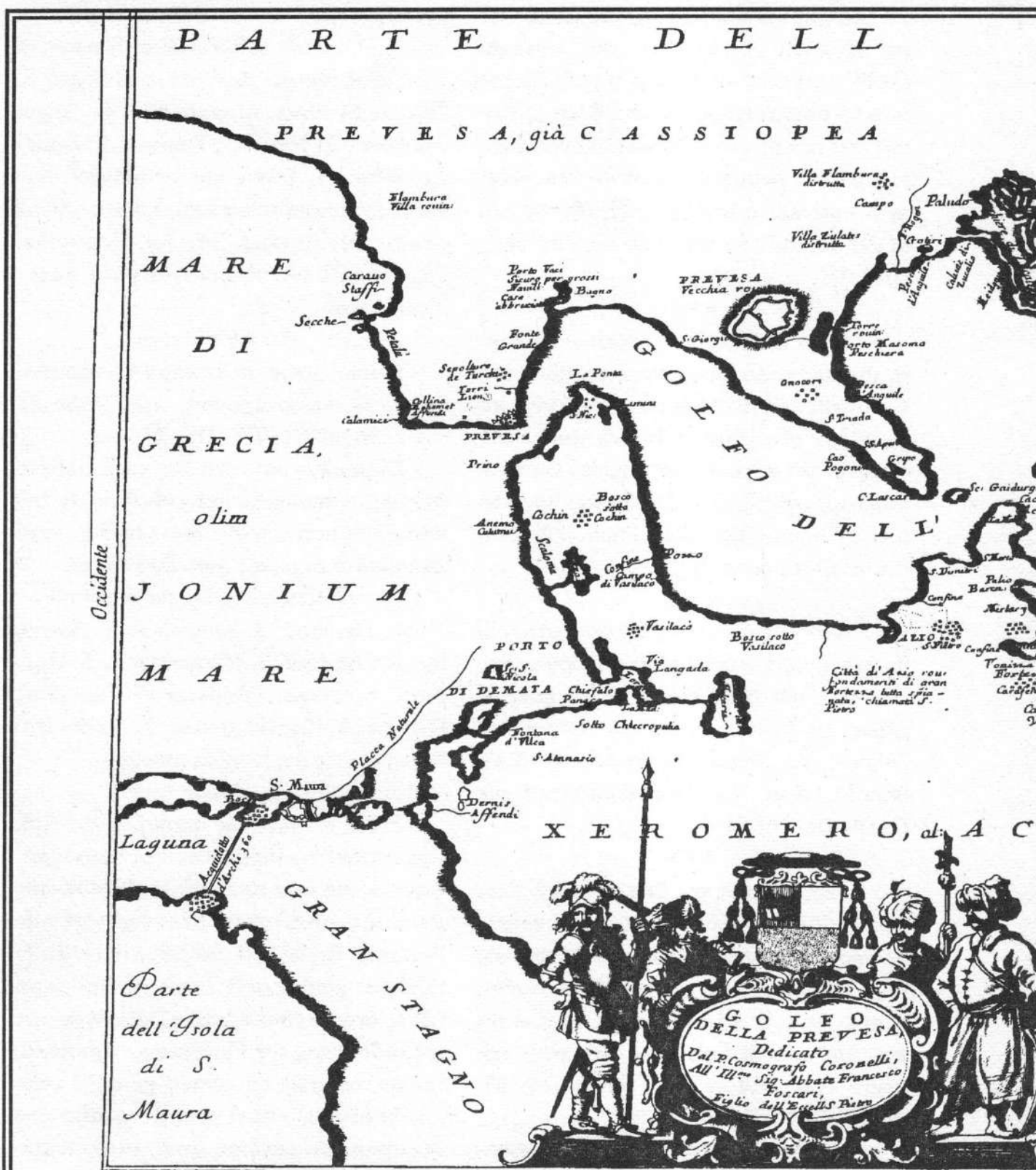
Οι ενδείξεις σε μετάφραση είναι:

1. Πεταλού, 2. Καλαμίτσι, 3. Λόφος Μεχμέτ Αφέντη, 4. Πύργοι Lion, 5. Πρέβεζα, 6. Τάφοι Τούρκων, 7. Μεγάλος Πύργος, 8. Καμένα σπία, 9. Λιμάνι Βαθύ, ασφαλές για μεγάλα πλοία.

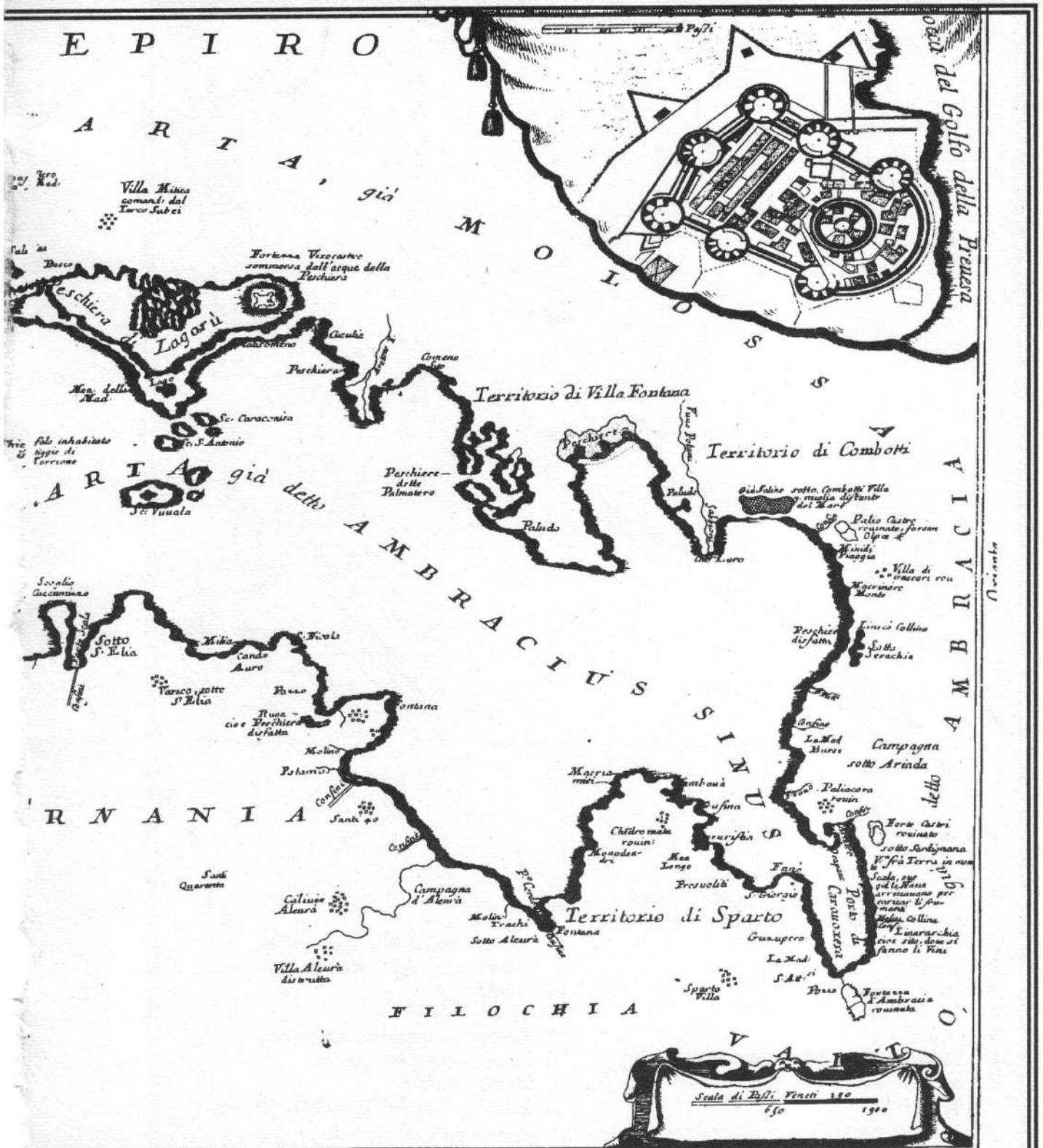
•••

Στους πίνακες της διατριβής του Ασ. Αρχοντίδη, αναδημοσιεύεται χειρόγραφος χάρτης από το Archivio di Stato της Βενετίας (στη σειρά Provveditori alle Fortezze, B: 48, dis. 36-36b) (Πίν. 7). Ο τίτλος σε μετάφραση, όπως αναγράφεται πάνω στο σχέδιο είναι: «Σχεδιάγραμμα της Φορτέζας της Πρέβεζας». Αριστερά, επάνω, υπάρχει υπόμνημα με άλλο τίτλο και υπότιτλο, υπογεγραμμένο από τον συντάκτη του σχεδίου (σημ: στην ανατύπωση αυτή δεν είναι δυνατόν ν' αναγνωσθεί το κείμενο του υπομνήματος, από

6. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗΣ, Ασ., *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699)* (διδ. διατριβή), Ε.Ε.Φ.Σ. Α.Π.Θ., παράρτημα αριθ. 40, Θεσσαλονίκη, 1983

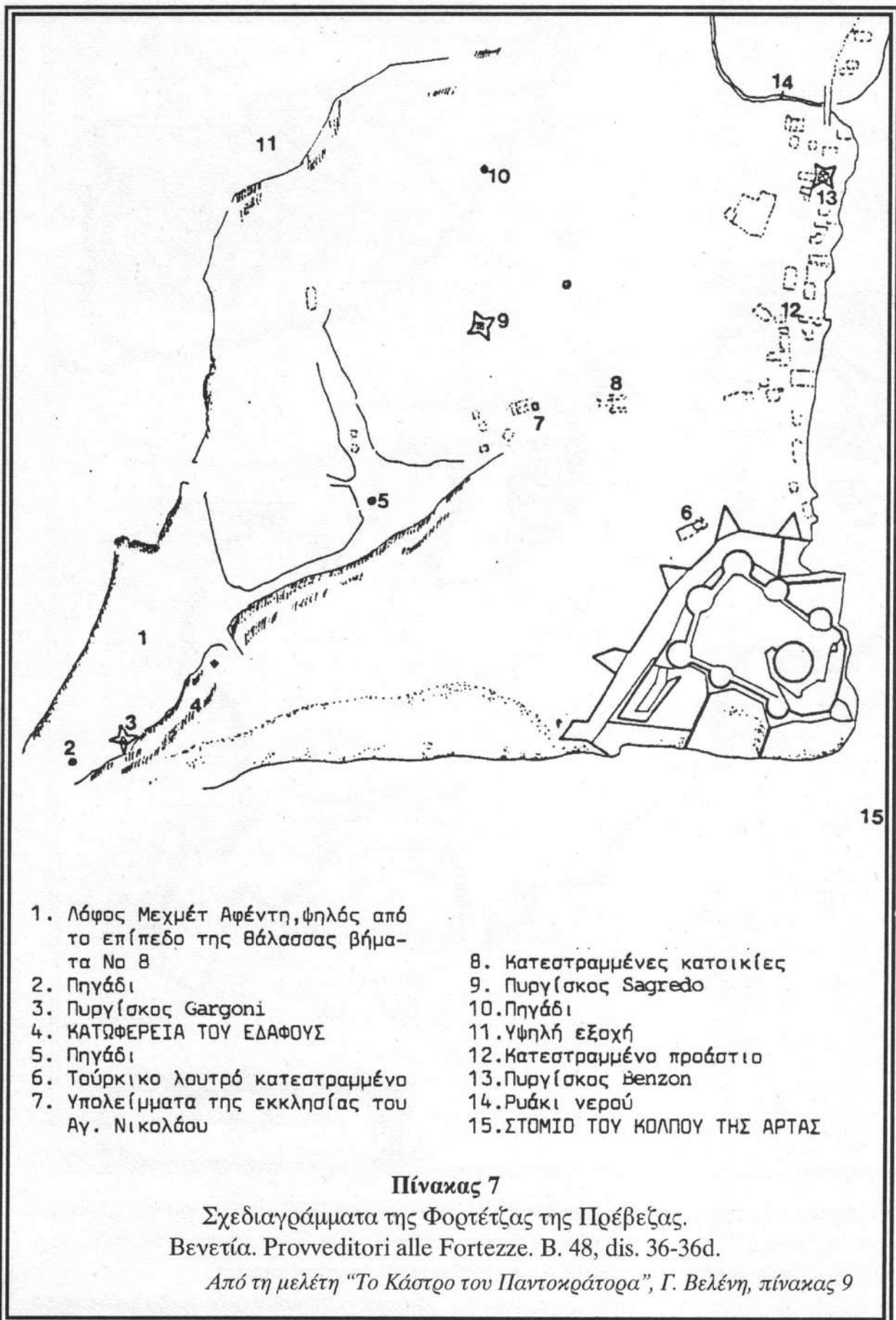

Πίνακας 6: Ακριβέστατος χάρτης του Αμβρακικού Κόλπου. Αξιοσημείωτα στο χάρτη: η πόλη πλοία - το Τουρκικό νεκροταφείο βορειότερα του Καρυδά, το Καλαμίτσι, η Πεταλού (στο Μύ ακρωτήριο Λασκάρα, οι τοποθεσίες όπου ψαρεύονται χέλια, το Μάζωμα και π

του ποταμού Καρυδιά, η μεγάλη Βρύση (στη Βρυσούλα), το λιμάνι Βαθύ - σίγουρο για μεγάλα τα Φλάμπουρα, το Νιοχώρι, η Αγία Τριάδα, οι Άγιοι Απόστολοι, η Πωγωνίτσα, ο Γρύπος, το Άλλα μέρη, που μέχρι σήμερα έχουν το ίδιο όνομα. Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 5

Πίνακας 7

Σχεδιαγράμματα της Φορτέζας της Πρέβεζας.
 Βενετία. Provveditori alle Fortezze. B. 48, dis. 36-36d.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 9

το οποίο θα είχαμε πολύτιμες πληροφορίες, εργασία που πρέπει να γίνει από το πρωτότυπο σχέδιο). Απεικονίζει το φρούριο της Πρέβεζας με τις προσθήκες που έκαναν οι Βενετοί μετά το 1684, έως το 1700 περίπου. Αναφέρουμε μόνο τις ενδείξεις που αναγράφονται έξω από το φρούριο, σε μετάφραση, και είναι:

1. Λόφος του Μεχμέτ Αφέντι, ψηλός από το επίπεδο της θάλασσας βήματα Νο 8 (=13,92 μ.), 2. Πηγάδι, 3. Πυργίσκος Garzoni, 4. ΚΑΤΩΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ, 5. Πηγάδι, 6. Τούρκικο λουτρό κατεστραμμένο, 7. Υπολείμματα της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου, 8. Κατεστραμμένες κατοικίες, 9. Πυργίσκος Sagredo, 10. Πηγάδι, 11. Υψηλή εξοχή (σε υψόμετρο), 12. Κατεστραμμένο προάσιο, 13. Πυργίσκος Benzon, 14. Ρυάκι νερού, 15. ΣΤΟΜΙΟ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ (Αμβρακικού).

•••

Η ίδια απεικόνιση επαναλαμβάνεται και σε χαλκογραφία, στον Άτλαντα του Coronelli (1687) (Πίν. 8).

(Αναφέρουμε στη σχετική μελέτη μας, σε μετάφραση, μόνο τις ενδείξεις στις οποίες υπάρχει διαφορά αναγραφής, σε σχέση με τον Πίν. 7 ή καινούργιες ενδείξεις. Όλες οι υπόλοιπες συμπίπτουν με εκείνες του Πίν. 7).

1. ΥΨΩΜΑΤΑ (ΛΟΦΟΙ) ΤΟΥ ΜΕΕ-ΜΕΤ ΑΦΕΝΔΙ.

15. Capo Figalo olim Actium Promontor.

16. Acqua morta.

•••

Μία άλλη χαλκογραφία από τον Άτλαντα του Coronelli - Locatelli (1691), παρουσιάζει προοπικά τον κόλπο και το φρούριο (της Μπούκας), με την ένδειξη

Prevesa.

•••

Τέλος στον ίδιο Άτλαντα του Coronelli - Locatelli (1691), υπάρχει τοπογραφικό σχέδιο (κάτοψη) του Φρουρίου της Πρέβεζας, δηλαδή του γνωστού ως "φρούριο της Μπούκας", αυτού που υπήρχε σαφέστατα στην Πρέβεζα όταν έφτασαν εκεί οι δυνάμεις του Fr. Morosini το 1684.

Ολοκληρώνουμε την παρουσίαση του αρχαικού υλικού από τη Βενετία με την παρουσίαση τριών παλιών σχεδιαγραμμάτων, τα οποία αναφέρονται στις οχυρώσεις της Πρέβεζας:

•••

Τίτλος σχεδίου: «ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ με την στρατοπέδευση και την επίθεση» (Πίν. 9).

Χρονολογία σχεδίου: 18ος αιώνας (σύμφωνα με την καταχώρηση του Αρχείου).

Αρχαική καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, Dis. 36a.

Γενικές παρατηρήσεις: Σχέδιο σε χαρτί με πέννα και χρωματισμό (ακουαρέλα), διαστάσεων 476x355 mm.

Περιγραφή: Σχεδιάγραμμα της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας και ολόκληρου του Αμβρακικού κόλπου. Στην επάνω πλευρά υπάρχει, μέσα σε πλαίσιο, το σχετικό υπόμνημα με τον τίτλο που προαναφέραμε, γραμμένο στα γαλλικά. Παραθέτουμε τη μετάφραση του υπομνήματος, που είναι διατυπωμένο και αυτό στη γαλλική γλώσσα.

A. Piazza (οχυρωμένη θέση) της Πρέβεζας.

B. Στόλος με γαλέρες, γαλεώπτες και πλοία.

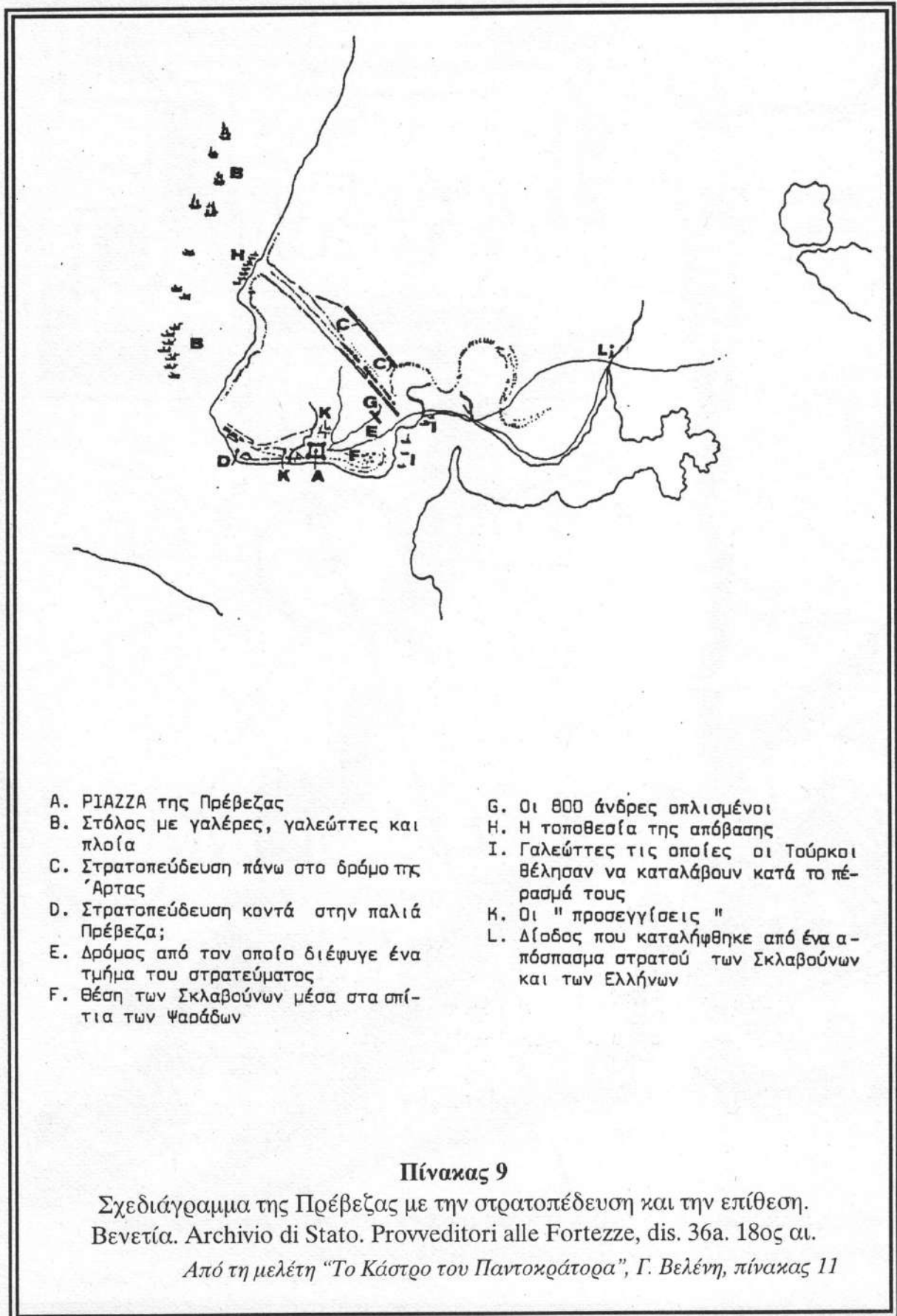
Π
 Χάρτης της ευρύτερης περιοχής της πόλης της Πρέβεζας. Διακρίνονται το κάστρο της Μ και του Γκαρτζόνι, θέσεις πηγαδιών, ο βάλτος (ίσως η σημερινή περιοχή "Καλάμα") κ

τας 8

κας, σχέδιο της πόλης, το ποτάμι, τρεις πύργοι (παρατηρητήρια) του Μπενζόν, του Σαργέδο
θέση της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου (όπου και σήμερα). Χαλκογραφία του Coronelli.

Λεύκωμα "Νικόπολις-Πρέβεζα", πίνακας 2

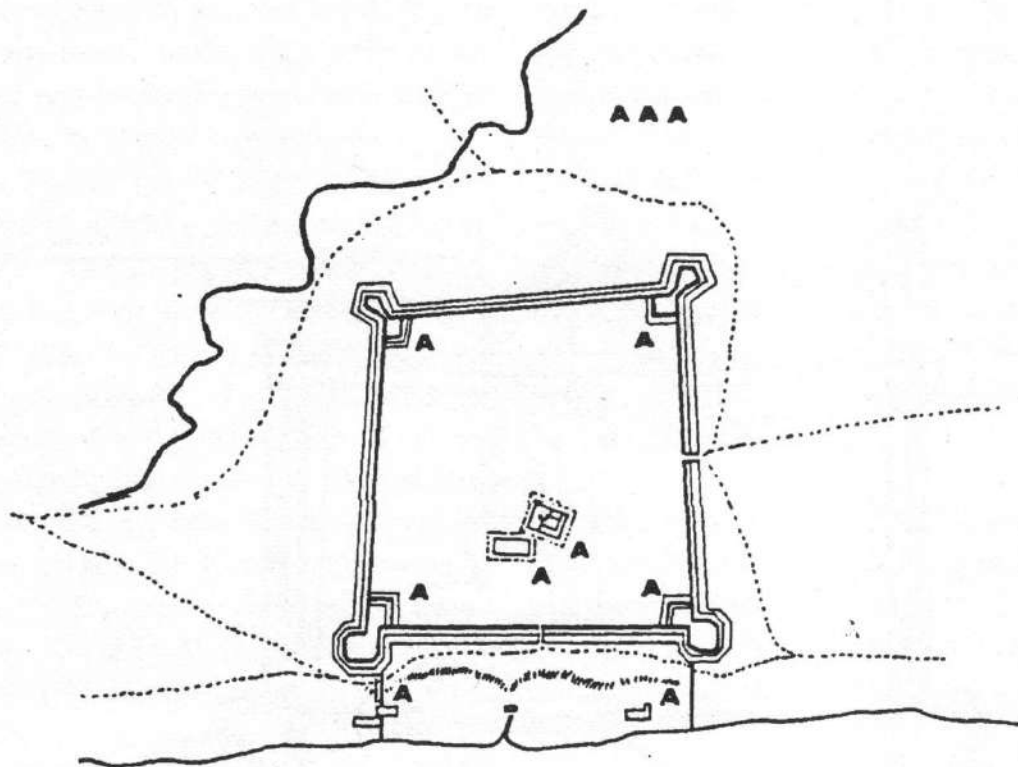
- A. ΡΙΑZZA της Πρέβεζας
 Β. Στόλος με γαλέρες, γαλεώττες και πλοία
 C. Στρατοπέδευση πάνω στο δρόμο της Άρτας
 D. Στρατοπέδευση κοντά στην παλιά Πρέβεζα;
 E. Δρόμος από τον οποίο διέφυγε ένα τμήμα του στρατεύματος
 F. Θέση των Σκλαβούνων μέσα στα σπίτια των Ψαράδων

- G. Οι 800 άνδρες οπλισμένοι
 Η. Η τοποθεσία της απόβασης
 I. Γαλεώττες τις οποίες οι Τούρκοι θέλησαν να καταλάβουν κατά το πέρασμά τους
 K. Οι "προσεγγίσεις"
 L. Δίοδος που καταλήφθηκε από ένα απόσπασμα στρατού των Σκλαβούνων και των Ελλήνων

Πίνακας 9

Σχεδιάγραμμα της Πρέβεζας με την στρατοπέδευση και την επίθεση. Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, dis. 36a. 18ος αι.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 11

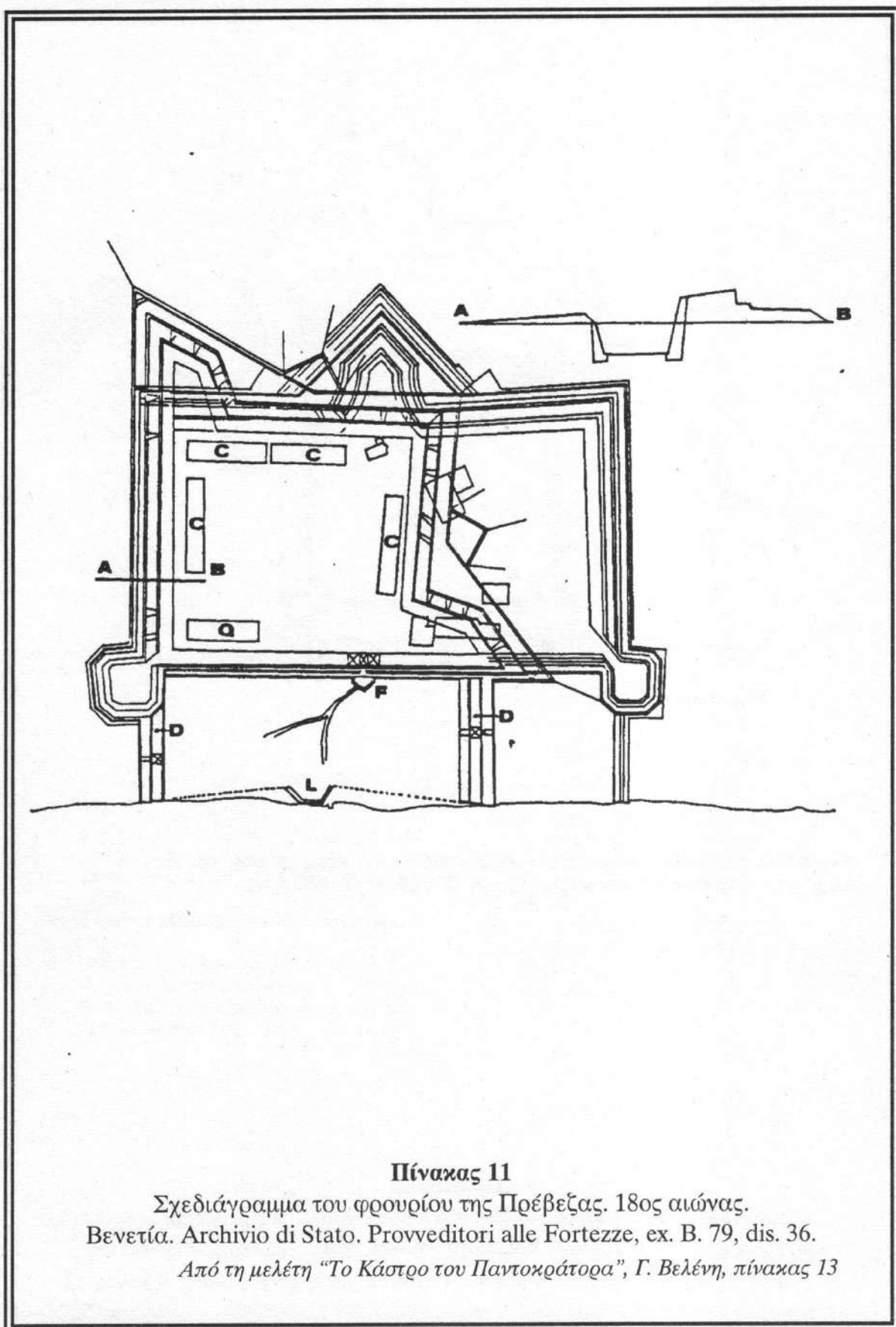

AAA. Αποκοπές-ορύγματα διευθετημένα εκ νέου πέραν του ότι η τάφος διευρύνθηκε κατά 3 βενετικά βήματα.

Πίνακας 10

Σχεδιάγραμμα της Πρέβεζας (το φρούριο). 18ος αιώνας.
Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36b.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 12

Πίνακας 11

Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας. 18ος αιώνας.
Βενετία. Archivio di Stato. Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36.

Από τη μελέτη "Το Κάστρο του Παντοκράτορα", Γ. Βελένη, πίνακας 13

C. Στρατοπέδευση πάνω στο δρόμο της Άρτας.

D. Στρατοπέδευση κοντά στην παλιά Πρέβεζα.

E. Δρόμος από τον οποίο διέφυγε ένα τμήμα του στρατεύματος.

F. Θέση των Σκλαβούνων μέσα στα σπίτια των ψαράδων.

G. Οι 800 άνδρες οπλισμένοι.

H. Η τοποθεσία της απόβασης.

I. Γαλεώπτες τις οποίες οι Τούρκοι θέλησαν να καταλάβουν κατά το πέρασμά τους.

K. Οι "Προσεγγίσεις" (χαρακώματα-θέσεις των επιτιθέμενων).

L. Δίοδος (πέρασμα) που καταλήφθηκε από ένα απόσπασμα στρατού των Σκλαβούνων και των Ελλήνων.

Τέλος, στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, αναγράφεται πάνω στο σχέδιο, «ΣΤΟΜΙΟ ΤΟΥ ΚΟΛΠΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ».

Από την απλή αναφορά του υπομνήματος υποθέτουμε ότι εικονίζει την επίθεση για την κατάληψη της Πρέβεζας από τις συμμαχικές δυνάμεις των Βενετών, το 1684. Ίσως λοιπόν η χρονολόγηση του σχεδιαγράμματος πρέπει να τοποθετηθεί στον 17ο αιώνα. Πάντως σαφής προσδιορισμός μπορεί να γίνει μόνο αν ερευνηθούν και έγγραφα ή εκθέσεις που πιθανότατα θα συνόδευαν το ίδιο σχέδιο.

Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι σ' όλη την περιοχή σημειώνεται μόνο ένα οχύρωμα με την ένδειξη Α στο στόμιο του κόλπου. Η τετράπλευρη απεικόνισή του, πολύ σχηματική, μόνον υποθέσεις μας επιτρέπει να κάνουμε για το ποιο φρούριο της Πρέβεζας εικονίζεται. Στο σημείο αυτό να θυμίσουμε μόνο ότι όλες οι ιστορικές (βιβλιογραφικές) πλη-

ροφορίες κάνουν λόγο για το φρούριο στην άκρη την πλησιέστερη προς το Άκτιο, στη θέση "Μπούκα".

•••

Τίτλος σχεδίου: «ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ» (εννοεί του φρουρίου που παρουσιάζει) (Πίν. 10).

Χρονολόγηση σχεδίου: 18ος αιώνας.

Αρχαιακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV). Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis. 36b.

Γενικές παρατηρήσεις: Το σχεδιάγραμμα είναι πάνω σε χαρτί, με πέννα και ακουαρέλα (χρωματισμένο). Τις πληροφορίες αυτές μας δίνει το δελτίο μητρώου του, στο φωτογραφικό αρχείο του ASV.

Περιγραφή: Το σχέδιο απεικονίζει την ακτή της παραλίας μπροστά στο στόμιο του κόλπου που ονομάζει "Κανάλι της Πρέβεζας" (CANALE DI PREVEZA). Επάνω αριστερά έχει τον γενικό τίτλο που προαναφέρθηκε, ενώ δεξιά υπάρχει η επεξήγηση των ενδείξεων Α.Α.Α., οι οποίες σημειώνονται πάνω στο σχέδιο και είναι η ακόλουθη (σε μετάφραση):

«Α.Α.Α. Αποκοπές-ορύγματα (tagliate) διευθετημένα εκ νέου, πέραν του ότι η τάφος διευρύνθηκε κατά 3 βήματα βενετικά (=5,22 μ.)».

Το σχέδιο παρουσιάζει ένα τετράπλευρο οχυρό, με τη μία πλευρά του παράλληλα τοποθετημένη στην ακτή. Στις γωνίες του προεξέχουν πολυγωνικοί πύργοι, ως προμακώνες. Εμφανίζει δύο πύλες, μία προς τη θάλασσα και μία στη δεξιά πλευρά του οχυρού (όπως "διαβάζουμε" το σχέδιο). Τα ορύγματα Α σημειώνονται στην εσωτερική πλευρά-είσοδο των γωνιακών πύργων-προμακώνων,

ενώ άλλα δύο ορύγματα σημειώνονται να ξεκινούν από τους δύο άλλους παράκτιους πύργους προς τη θάλασσα.

Επίσης σημειώνουμε ότι στο εσωτερικό αυτού του τετράπλευρου οχυρού παρουσιάζεται ένα μικρό κτιριακό συγκρότημα με την ίδια ένδειξη (Α). Έχουμε όμως να παρατηρήσουμε ότι δεν μπορεί να εικονίζεται κάποιο όρυγμα (*tagliata*), ενώ στο εσωτερικό του μεγαλύτερου κτίσματος διακρίνεται ένας συμβολισμός, ίσως μισοφέγγαρο, που δηλώνει πιθανόν την ύπαρξη κάποιου μουσουλμανικού κτιρίου.

Επισημαίνεται ότι το οχυρό αυτό με τη μορφή που παρουσιάζεται διαφέρει τελείως από το φρούριο που τα περισσότερα σχεδιαγράμματα εκείνης της εποχής εικονίζουν, δηλαδή το φρούριο της Μπούκας, το οποίο ήδη αναφέραμε (βλ. Πίν. 1 και 7). Αντίθετα ομοιάζει με το οχύρωμα που εικονίζεται στον Πίν. 9 με την ένδειξη «A. Place de Prevesa».

Ας περιγράψουμε όμως και το τελευταίο παλιό σχεδιάγραμμα, που έχουμε στη διάθεσή μας, πριν οδηγηθούμε σε ορισμένα γενικά συμπεράσματα:

•••

Τίτλος: «Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας» (Πίν. 11).

Χρονολόγηση: 18ος αιώνας.

Αρχαιακή καταχώρηση: Βενετία, Archivio di Stato (ASV) Provveditori alle Fortezze, ex. B. 79, dis 36.

Γενικές παρατηρήσεις: είναι σχέδιο

με πέννα σε χαρτί και χρωματιστό με ακουαρέλα. Στο δελτίο μπρώου του, στο φωτογραφικό αρχείο του Archivio di Stato di Venezia, σημειώνεται ότι υπάρχουν 4 σχέδια, τα 36, 36a, 36b, 36c, από τα οποία λείπει το 36c. Διευκρινίζουμε ότι το 36a είναι το σχέδιο του Πίν. 9 και το 36b του Πίν. 10 που ήδη περιγράψαμε. Στο ίδιο μπρώο σημειώνεται επίσης ότι το σχέδιο αυτό (36) διαβιβάστηκε από τον στρατηγό Schülemburg⁷ με το έγγραφο No 11.

Περιγραφή: Στο σχέδιο εικονίζεται ένα τετράπλευρο φρούριο, στο οποίο γίνονται κάποιες προτάσεις νέων διευθετήσεων του περιβόλου του, προφανώς για την καλύτερη αμυντική του ικανότητα. Συγκεκριμένα παρατηρούμε τα εξής:

Στο εσωτερικό του οχυρού αναγράφεται ο τίτλος και ο υπότιπλος του σχεδίου που είναι (σε μετάφραση): «Σχεδιάγραμμα του φρουρίου της Πρέβεζας που ρυθμίζεται - παρουσιάζεται - με τις κίτρινες γραμμές».

Δυστυχώς μόνο η μελέτη του πρωτότυπου σχεδίου θα μας επέτρεπε να διακρίνουμε ποιος ακριβώς περίβολος είναι χρωματισμένος με το κίτρινο. Εκτός οχυρού υπάρχει ένας άλλος τίτλος: «Σχέδιο-πρόταση της Πρέβεζας».

Επάνω δεξιά στον πίνακα του σχεδίου εικονίζεται «τομή που σημειώνεται με τη γραμμή ΑΒ», αυτή δε τη γραμμή (ΑΒ) παρατηρούμε στην κάτοψη, στην αριστερή πλευρά του περιβόλου του φρουρίου.

7. Ο Γερμανός στρατηγός κόμης Mattia von Schülemburg βρισκόταν στην υπηρεσία της Γαλλνοτάτης με επίκεντρο των δραστηριοτήτων του την Κέρκυρα, την άμυνα της οποίας οργάνωσε με επιτυχία (εξωτερικά οχυρώματα Αγ. Σωτήρα και Αβραάμ) και απέτρεψε κατάληψή της από τους Τούρκους το 1716. Βλ. ΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΙΡΜΠΙΛΗ, Αφρ., *Η Αρχιτεκτονική της πόλεως της Κέρκυρας κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας*, Αθήνα, 1977, σ. 72.

Είναι μία τυπική, γνωστή διατομή του κυρίως τείχους με τις επικωματώσεις και την κεκλιμένη από τοίχοποιία εξωτερική επιφάνειά του, της τάφρου και του αντερείσματος αυτής (contrascarpa).

Το τετράπλευρο οχυρό είναι τοποθετημένο παράλληλα προς την ακτή και μόνο στις γωνίες προς τη θάλασσα σημειώνονται πολυγωνικοί πύργοι (προμαχώνες). Στο εσωτερικό αυτού του τετράπλευρου εικονίζονται διάφορα ορθογωνικά κτίρια, σε ορισμένα από τα οποία υπάρχει η ένδειξη C, ενώ σε ένα μόνο υπάρχει η ένδειξη Q. Στον περίβολο προς την ακτή ανοίγει μία πύλη, στην εξωτερική πλευρά της οποίας σημειώνεται κάποιο έργο, πιθανόν αμυντικής κάλυψής της, με την ένδειξη F. Επίσης στην ίδια πλευρά χαράσσονται τείχη (γραμμές "αποκοπής" - tagliate) τα οποία από τον περίβολο καταλήγουν στην παραλία. Σε χώρο που ορίζεται από αυτά τα τείχη σημειώνονται ορθογωνικά κτίσματα (προάστιο;) ενώ πάνω στην παραλία ένα είδους περιβόλου (πασσαλοφράκτη) εξασφαλίζει κάποια προστασία. Στο μέσο του παράκτιου αυτού περιβόλου υπάρχει ενισχυμένη διεύρυνση και σχηματισμός κάποιου (πιθανά) προωθημένου πυροβολείου (L).

Πάνω στο τετράπλευρο οχυρό διαγράφεται, κατά τη διαγώνια διεύθυνση, η χάραξη ενός άλλου περιβόλου, του οποίου η μορφή δηλώνει μία πλέον εξελιγμένη αντιμετώπιση κατασκευής οχυρών περιβόλων με ημιπρομαχώνες, εξέλιξη που σαφώς είχε καθιερωθεί έως τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα.

Στη δεξιά πλευρά του περιβόλου του ορθογωνικού οχυρού σημειώνεται η έν-

δειξη: «τμήμα του φρουρίου που εξαιρείται». Με την αναφορά αυτή δηλώνεται ότι το όλο σχεδιάγραμμα παρουσιάζει προτάσεις για νέες διευθετήσεις-βελτιώσεις κάποιου υπάρχοντος οχυρού. Τέλος στην κάτω πλευρά του πίνακα σημειώνεται γραμμική κλίμακα που είναι, όπως αναγράφεται δίπλα, «κλίμακα των 50 βημάτων για την κάτοψη και των 50 ποδιών για την τομή».

Ανακεφαλαιώνοντας για το σχέδιο αυτό, το μόνο που θα είχαμε να επισημάνουμε είναι ότι για φρούριο της Πρέβεζας παρουσιάζεται ένα τετράπλευρο οχυρό, στο οποίο γίνονται προτάσεις βελτίωσης, γεγονός που δηλώνει την ύπαρξή του από παλιότερη εποχή. Η πλήρης ερμηνεία του σχεδίου όμως μπορεί να γίνει μόνο όταν βρεθεί και μελετηθεί το έγγραφο Νο 11 του στρατηγού Schülemberg ή και άλλα έγγραφα ή εκθέσεις που θα το συνόδευαν.

Με τα αρχειακά στοιχεία που αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής, η μόνη διαπίστωση που μπορεί να γίνει είναι ότι στα τέλη του 17ου - αρχές του 18ου αιώνα παρουσιάζονται ως "φρούριο(-α) Πρέβεζας", δύο διαφορετικής μορφής οχυρά.

α. ένα πολυγωνικό με 7 κυκλικούς πύργους και ένα κεντρικό, και

β. ένα τετράπλευρο με τέσσερις (ή δύο) πολυγωνικούς πύργους στις γωνίες του.

Να επισημάνουμε όμως ότι σε κανένα σχεδιάγραμμα, από αυτά που μελετήσαμε μέχρι στιγμής, δεν σημειώνονται ταυτόχρονα και τα δύο φρούρια, που τυχαίνει να είναι διαφορετικής μορφής και οργάνωσης. Παρουσιάζονται μεμονωμένα, χωρίς κανένα συσχετισμό.

Από τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) έως και τη Γαλλική κατοχή (1797-1798)

Ένας από τους όρους της συνθήκης του Κάρλοβιτς (Ιανουάριος 1699), με την οποία έληξε ο 16χρονος πόλεμος μεταξύ Τουρκίας και ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων, ήταν, μεταξύ των άλλων, και η παράδοση του φρουρίου και του οικισμού της Πρέβεζας, αφού όμως τούτο κατεδαφίζόταν.⁸

Η επαναφορά της Πρέβεζας στην κατοχή των Βενετών το 1718, με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς και για το διάστημα έως το 1797, εποχή που διαλύεται η Βενετική Δημοκρατία, καθώς επίσης και οι πληροφορίες ότι η κυριαρχική ισχύς των Βενετών στην πόλη ήταν μηδαμινή, ενισχύει την άποψη ότι καμιά ενέργεια δεν πρέπει να έγινε για την αμυντική και ο-

χυρωματική κάλυψή της.⁹ Η απουσία κάθε πληροφορίες για οχύρωση σ' ολόκληρο το διάστημα του 18ου αιώνα μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Πρέβεζα πρέπει να ήταν μια μικρή πολίτεια, με εμπορική κίνηση βέβαια, για τη στρατιωτική ασφάλεια της οποίας όμως κανείς από τους κρατούντες στην περιοχή δεν ενδιαφερόταν. Ούτε υπάρχουν πληροφορίες για την ακριβή κατάσταση των οχυρώσεων της Πρέβεζας.

Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της θλιβερής εικόνας που παρουσιάζουν στις διηγήσεις τους ο Γάλλος Foucherot, βοηθός του επίσης Γάλλου περιηγητή Choiseul-Gouffier και ο ζωγράφος Luis Fran. Sebastian Fauvel. Μετά το 1780

8. Το γεγονός επιβεβαιώνουν διάφοροι ιστορικοί. Κατά τον Σεραφεΐμ Βυζάντιο (ό.π. 223 κ. εξ.) η κατεδάφιση έγινε από Βενετούς το 1701. Την ίδια άποψη υιοθετεί ο Π. Φουρίκης (ό.π., 284-285) και ο Αλ. Φιλαδέλφειος (ό.π., 234). Άλλοι όμως ιστορικοί, στις αναλύσεις των όρων της συνθήκης του Κάρλοβιτς, διατυπώνουν την άποψη ότι η βενετική υποχώρηση σε αυτή τη συνθήκη ήταν σοβαρότατη με την επιστροφή στους Οθωμανούς της κατακτημένης Ναυπάκτου, της Πρεβέζης και των άλλων εξαρτημάτων τους στη Στερεά (Αντίρριο, Ξερόμερο). Η Πύλη όμως υποχρεώθηκε να κατεδαφίσει τα φρούρια αυτών των περιοχών και να εγγυηθεί, από κοινού με τη Βενετία, την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στον Κορινθιακό κόλπο και στα παράλια του Ιονίου. Βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ, 20, 35-36.

9. Ο Ι. Δημαράτος αναφέρει ότι ο ιστοριογράφος της Βενετίας Coronelli περιγράφει την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Πρέβεζα κατά την παράδοσή της στους Βενετούς (1718). Δημοσιεύει δε (ο Coronelli) στο γνωστό του Άτλαντα το διάγραμμα του εσωτερικού φρουρίου της Πρέβεζας που ονομαζόταν του Αγίου Ανδρέα, ενώ από την πόλη δεν έχει να περιγράψει τίποτα παρά μόνο λείψανα του Αγίου Νικολάου του παλιού, όπως σημειώνεται στον σχετικό χάρτη (βλ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, 654 κ. εξ.). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σχολιάσουμε ότι φρούριο Αγίου Ανδρέα ονομάζεται, όπως σώζει η μέχρι σήμερα παράδοση, αυτό που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της πόλης. Ενώ είναι γνωστό ότι το εικονιζόμενο στον Άτλαντα του Coronelli σχεδιάγραμμα φρουρίου με τον τίτλο Fortezza di Prevesa είναι εκείνο της θέσης "Μπούκα", στα Παλαιοσάραγα. Κρατάμε μόνο μια γενική επιφύλαξη για τα στοιχεία που δίνουν τα ντοκουμέντα των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας γιατί δεν τα έχουμε ερευνήσει διεξοδικά.

πέρασαν με μονόξυλα, από την Λευκάδα στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα και αναφέρουν: «Ένα θλιβερό σπιτόπουλο, ένα ξωκλήσι χάλασμα, δύο ερειπωμένα σπίτια χωρίς στέγη, τρία κανόνια χωρίς κιλίβαντες, όλα αυτά τριγυρισμένα μ' έναν παλιοφράκτη, αποτελούσαν την άμυνα των Βενετικών συνόρων με την Αλβανία».¹⁰

Αυτά συνέβαιναν μέχρι τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα εποχή που η εξάπλωση του Αλή Πασά αρχίζει απειλητική και προς τα παράλια της Ηπείρου. Τα ιστορικά γεγονότα στην περιοχή γύρω στα 1797-98, που αναφέρονται στο πρώτο κεφάλαιο της σχετικής μας μελέτης, κατέληξαν στην καταστροφή και την κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή Πασά. Είναι ακριβώς η εποχή που αρχίζουν να υπάρχουν πάλι πληροφορίες για την άμυνα της πόλης. Μέσα από τις περιγραφές εκείνων των γεγονότων θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τις όποιες πληροφορίες μας δίδονται για τα οχυρώματα της πόλης και την τοπογραφική τουλάχιστον εντόπισή τους.

Όταν ο Αλή Πασάς στράφηκε εναντίον της Πρέβεζας, οι Γάλλοι που βρίσκονταν στην πόλη, λαμβάνοντας γνώση αυτού του γεγονότος πολύ αργά, αποφάσισαν να οχυρωθούν. Οι βιβλιογραφικές πληροφορίες, πολύ γενικές, αναφέρουν ότι άρχισαν να κατασκευάζουν οχυρωματικά έργα, δηλαδή πρόχειρο φρούριο, κοντά στα ερείπια της αρχαίας Νικόπο-

λης, στον ισθμό που ενώνει την κερσόνησο (όπου και η πόλη της Πρέβεζας) με τη λοιπή στερεά. Αρχικά στα έργα αυτά δούλεψαν και κάτοικοι της περιοχής, οι οποίοι όμως εγκατέλειψαν τους Γάλλους μόλις πληροφορήθηκαν ότι ο Αλή Πασάς βάδιζε με τον στρατό του εναντίον της Πρέβεζας.¹¹

Ο Ι. Δημαράτος μας πληροφορεί, επί πλέον, ότι το ίδιο γεγονός της οχύρωσης της Πρέβεζας από τους Γάλλους πληροφορήθηκε και ο Αλή Πασάς, ο οποίος επέσπευσε την προέλασή του πριν ακόμη συμπληρωθεί το ανεγειρόμενο τείχος. Στη συνέχεια ακολούθησαν τα αιματηρά γεγονότα της 12ης Οκτωβρίου 1798. Οι Αλβανοί του Αλή Πασά με ορμητική έφοδο διέσπασαν το κέντρο της γαλλικής παράταξης, απέκοψαν τη δεξιά πτέρυγα των αμυνόμενων και υποχρέωσαν τους Γάλλους να συμπυκθούν «εντός του οχυρώματος και της τάφρου της παρά το Ιόνιον», περιμένοντας βοήθεια από την Πρέβεζα. Στη συνέχεια αναφέρει ότι μεταξύ των διαφόρων γειτονιών που κάπκαν στην πόλη, ήταν «αι συνοικίαι Αγίου Γεωργίου όπου νυν το ομώνυμον φρούριο και το παρεκκλήσιον του Παντοκράτορος, όπου το φερώνυμον φρούριο... Επίσης εκάη ο προ της εισόδου του φρουρίου του Αγ. Ανδρέου εις το βόρειον άκρον της πόλεως ναός του Αγίου Ανδρέου...».¹²

Παράλληλα ο Νικ. Ζιάγκος μας αναφέρει: «Οι Αρβανίτες του Αν-Γιάννη προ-

10. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Κυρ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Β' (1700-1800), Αθήνα, 1975, σ. 442-443.

11. ΜΟΣΧΟΝΑΣ Ν., «Γάλλοι και Αλή Πασάς», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΑ', Αθήνα, 1975, σ. 389 κ. εξ.

12. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, Ι.Φ., Πρέβεζα, *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό "Πυρσός"* 7, Πρέβεζα, σ. 654-658.

χώρησαν στ' Αυλάκια - Αν Σπυρίδωνα, στην παραλία έφτασαν στη ντάπια Βρυσούλας και μπήκαν στο βενετσιάνικο κάστρο της Πρέβεζας με τον Μπεκήρ Τζογαδώρο. Στη μάχη έπεσαν 400, αιχμαλωτίστηκαν 1.000 γυναικόπαιδα, 200 Γάλλοι παραδόθηκαν στη Νικόπολη και 87 Έλληνες με τον Περραιβό έφτασαν στον Παντοκράτορα, μπήκαν σε τρία καράβια κι' έφυγαν...».¹³

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι:

α. Η πρόχειρη οχύρωση των Γάλλων, η οποία δεν ολοκληρώθηκε, πρέπει να ήταν κάποιο απλούστατο τείχος, ίσως και μόνο με επιχώσεις-αναχώματα. Πάντως δεν μνημονεύεται πουθενά επακριβώς ή ότι διασώθηκε κάποιο τμήμα του,

β. στην περιοχή του φρουρίου του Αγίου Γεωργίου η συνοικία καταστράφηκε,

γ. στην περιοχή του φρουρίου του Παντοκράτορα καταστράφηκε επίσης το ομώνυμο παρεκκλήσι, από το οποίο προφανώς πήρε το φρούριο και το όνομά του,

δ. η καταστροφή του ναού του Αγίου Ανδρέα μπροστά στην είσοδο του ομώνυμου φρουρίου, όπως αναφέρεται από τον Δημαράτο, δηλώνει ότι υπήρχε το φρούριο αυτό.

Επομένως, τόσο στον Άγιο Γεώργιο όσο και στον Παντοκράτορα, δεν πρέπει

να υπήρχαν το 1798 οχυρώματα γιατί οπωσδήποτε θα αναφέρονταν κατά την ιστορία των γεγονότων εκείνων. Η αναφορά τους δεν θα γινόταν μόνο για τον τοπογραφικό προσδιορισμό των θέσεων (περιοχών) όπου έγιναν καταστροφές και όπου αργότερα (δηλ. την εποχή των συγγραφέων) υπήρξαν τα φρούρια, γιατί είχαν ήδη κατασκευαστεί.

Επίσης η αναφορά «εντός του οχυρώματος και της τάφρου της παρά το Ιόνιον» από το Δημαράτο είναι πολύ αόριστη και δεν μπορεί να ταυτιστεί, ενώ η αναφορά ότι «μπήκαν στο βενετσιάνικο κάστρο της Πρέβεζας», θα εννοεί μάλλον το ερειπωμένο αρχικό φρούριο της Μπούκας. Τέλος, εκτός από το φρούριο της "Μπούκας" ίσως να υπήρχε και εκείνο του Αγίου Ανδρέα, αν συνδυάσουμε και τα πρώτα συμπεράσματα από τις απεικονίσεις που περιγράφηκαν σε άλλο σημείο της σχετικής μελέτης μας.

Βέβαια, μέχρι στιγμής, δεν υπήρξε δυνατότητα να διαπιστώσουμε την ορθότητα των πηγών που χρησιμοποίησαν οι παραπάνω συγγραφείς, γι' αυτό και απλά αναφέρουμε τα γεγονότα με ορισμένες επιφυλάξεις. Επίσης πρέπει να επισημάνουμε ότι στις βιβλιογραφικές πηγές πρώτη φορά αναφέρεται η ονομασία "Παντοκράτορας", ως τοπωνύμιο, κατά τα γεγονότα του 1798.¹⁴

13. ΖΙΑΓΚΟΣ Ν., *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος (1648-1820)*, Αθήνα, 1974, σ. 342.

14. Αναφέρεται ότι κατά την επανοίκηση της Πρέβεζας στην τελευταία περίοδο της βενετικής κατοχής της (1717-1797) από οικογένειες Πρεβεζάνων που ξαναπήραν τα σπίτια και τα κτήματά τους, μεταξύ αυτών υπήρχε η οικογένεια των Τσαρλαμπαίων των οποίων το σπίτι και το κτήμα τους βρίσκονται στον Παντοκράτορα. Δηλαδή πρέπει να υπήρχε το παρεκκλήσι γιατί για οχυρό δεν γίνεται λόγος σε καμία πηγή για εκείνη την εποχή (βλ. ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ, Α., "Πρεβεζάνοι Αγωνιστές στην υπηρεσία της Βενετικής και Γαλλικής διοίκησης της Επτανήσου", *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 9, 1986, σ. 8-12).